

П РОЗДІЛ

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ

УДК 1(075.8):174:378

*Пономарьов О. С.
м. Харків, Україна*

**ОНТОЛОГІЧНИЙ СТАТУС СПІЛКУВАННЯ
В СТРУКТУРІ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

Загальна постановка проблеми. З давніх пір і до сьогодні одним з основних засобів педагогічної діяльності було і лишається міжособистісне спілкування. Саме в процесі спілкування з учнями чи студентами та за його допомогою педагог може виконувати свої завдання з їх навчання, виховання та особистісного розвитку. Ускладнення ж освітньої діяльності, зумовлене істотним зростанням обсягів науково-технічних знань, та зміна суспільних вимог до змісту і характеру освіти, а також освітніх потреб самої особистості викликає необхідність певних змін і характеру педагогічного спілкування. Цілі і напрямки цих змін неможливо правильно визначити і обґрунтувати без звернення до основних ідей і положень сучасної філософії освіти та філософії спілкування. Виникає вкрай актуальна проблема пошуку області їх перетину. Її розв'язання лежить у площині онтологічного статусу спілкування взагалі та його статусу в контексті педагогічної діяльності зокрема.

Спілкування взагалі являє собою досить складний, багатоаспектний та багатоплановий процес встановлення і розвитку контактів та взаємодії між людьми, який звичайно породжується об'єктивними потребами їх спільної діяльності, спрямованої на досягнення заздалегідь визначених цілей. Таким чином, проблема онтологічного статусу спілкування в структурі педагогічної діяльності набуває особливої значущості в умовах сучасної кризи світової освітньої системи, зумовленої невідповідністю традиційних цілей, змісту і характеру освіти новим соціально-економічним і науково-технічним і технологічним реаліям сьогодення. Подолання цієї кризи невідповідності вимагає розробки і впровадження нової освітньої парадигми, яка повинна передбачати і нові, переважно діалогічні форми педагогічного спілкування для забезпечення бажаної ефективності педагогічної діяльності взагалі.

Зв'язок проблеми з актуальними теоретичними і прикладними питаннями зумовлений тим, що необхідність ефективного подолання кризи освіти викликає гостру потребу в пошуку доцільних шляхів і засобів такого подолання та побудови надійних підвалин для нової освітньої парадигми. Але ці процеси носять доволі повільний характер і вимагають певного часу для свого здійснення. Освітня ж практика вже сьогодні потребує ефективних рекомендацій, які б сприяли можливості вже сьогодні істотно підвищувати якість освіти, відповідали новим

спільним вимогам до неї і дозволяли задовольняти освітні потреби особистості учня чи студента.

Розв'язання цієї сукупності складних взаємопов'язаних завдань істотно залежить від філософського осмислення як загальних проблем освіти, так і тих її аспектів, що визначальним чином впливають на можливості належного їх розв'язання. Одним з таких аспектів виступає педагогічне спілкування, яке є одним з основних засобів взаємодії педагога з учнями та студентами. Саме від змісту, характеру і технології цього спілкування визначальним чином залежить ефективність розв'язання завдань освіти. Ось чому такого значення набувають дослідження у сфері філософії спілкування, насамперед аналіз його онтологічних аспектів взагалі та їх проявів у структурі педагогічної діяльності. Саме в цьому контексті і виявляється тісний зв'язок порушеної проблеми не тільки з теоретичними, а й з прикладними завданнями освіти.

Результати аналізу досліджень і наукових публікацій з проблеми переконливо підтверджують її істотну значущість та безумовну актуальність. Про це свідчить знайомство з роботами М. М. Бахтіна, В. С. Біблера, А. В. Брушлінського, М. Бубера, В. В. Горшкової, В. Г. Кременя, Л. С. Нечепоренко, Т. Парсонса, В. О. Семиченко, К. Черрі та інших. Феномен людського спілкування взагалі з давніх пір привертає увагу багатьох філософів, психологів, педагогів, представників інших наук.

Сьогодні вже стало цілком очевидним зрозумілим, що існує тісний взаємозв'язок між способом індивідуального і суспільного буття людини та змістом і характером її спілкування та взаємовідносин з іншими людьми. Ця особливість надзвичайно важлива для педагогічної діяльності, оскільки нові реалії сьогодення зумовлюють значний розкид умов буття учнів і студентів та відповідних способів і використовуваних засобів їх спілкування. За цих умов набуває нової ролі культура педагогічного спілкування, цілеспрямоване формування і розвиток якої вимагають аналізу онтологічного статусу самого феномену спілкування. Різні його аспекти розглядаються в роботах М. М. Булатова, Г. П. Васяновича, Є. І. Головахи, С. О. Заветного, Л. Г. Губенко, В. Г. Королька, В. О. Кудіна, В. М. Лавриненка, В. Д. Немцова, С. М. Пазиніч, Н. В. Паніної, Г. Г. Почепцова, А. О. Ручки та інших.

Як підкреслює М. Д. Прищак, «внутрішня логіка розвитку філософії, педагогіки в сукупності з історичними чинниками привела до необхідності переусвідомлення ролі комунікативності в розвитку особистості, а на основі цього – до переоцінки комунікативних засад педагогіки та освіти в цілому». На його переконання, «розвиток педагогічної теорії та практики початку ХХІ ст. ставить питання розробки комунікативної педагогіки» [1, с. 5].

Філософія спілкування сьогодні взагалі перетворилася на самостійну галузь цілісної системи філософських знань. Множина її цікавих проблем активно досліджується багатьма авторитетними вченими. Видається навіть спеціалізований журнал «Філософія спілкування», проводяться спеціальні наукові конференції, де зацікавлено обговорюються актуальні для теорії і практики проблеми міжособистісного спілкування, його філософії і культури.

Невирішені аспекти проблеми. Разом з тим ще недостатня, на наш погляд, увага приділяється поглибленому дослідженню окремих часткових проблем філософії спілкування, їх ролі у здійсненні педагогічної діяльності та впливу на її ефективність. Мається на увазі необхідність аналізу таких особливостей спілкування, як його онтологічні, гносеологічні, аксіологічні, телеологічні, етичні та інші аспекти, а також їх призначення, роль і місце в загальній структурі педагогічної діяльності.

Мета статті у зв'язку з цим і полягає у дослідженні одного з важливих аспектів філософії спілкування, яким виступає його онтологічний статус. При цьому передбачається здійснювати не просто філософський аналіз феномену спілкування, а його взаємозв'язок з основними завданнями освіти в контексті організації та реалізації навчально-виховного процесу і підвищення загальної ефективності педагогічної діяльності.

В такому розумінні стаття виступає подальшим розвитком і певною конкретизацією для застосування в освітній діяльності результатів нашої попередньої роботи, яка була присвячена аналізу актуальних проблем логіки спілкування та його онтологічного статусу і виконана свого часу спільно з проф. С. М. Пазинічем та опублікована у співавторстві з ним [2].

Виклад основного матеріалу. Зміст, сутність і характер педагогічної діяльності зазнають сьогодні істотних змін, зумовлених, по-перше, новими реаліями сучасного етапу розвитку суспільства, по-друге, тими досягненнями науково-технічного прогресу, які безпосередньо впливають на людське буття та його форми, по-третє, помітними деформаціями в системі життєвих цілей і цінностей людини, в тому числі змінами у спілкуванні та ставленні до нього та у певному падінні авторитету освіти в суспільній свідомості.

Дійсно, сьогодні значній частині студентства і, на жаль, навіть окремим педагогам притаманний досить низький рівень загальної культури, культури мовлення і спілкування. Існує кілька причин такої ситуації. Серед них і те, що сьогодні вони майже не читають класиків художньої літератури, і негативний вплив засобів масової інформації з його відвертою пропагандою культури насильства і вседозволеності та примітивним характером мовлення «героїв», і загальне падіння ціннісного сприйняття можливості спілкуватися, і навіть зміна самого розуміння сутності спілкування та його ролі. Ось чому з'ясування його онтологічного статусу, насамперед в освітньому процесі стає однією з центральних проблем філософських і педагогічних досліджень.

Спілкування є неодмінним атрибутом людського буття, зумовленим самою суспільною природою людини. Тому воно виступає не тільки засобом взаємодії при виконанні спільної діяльності, а й однією з істотних життєвих потреб. Крім того, саме через спілкування та за його допомогою відбувається прискорене пізнання людиною зовнішнього світу, засвоєння нею надбань матеріальної і духовної культури й досвіду людської цивілізації. При цьому це значною мірою здійснюється в системі освіти завдяки цілеспрямованій педагогічній діяльності, яка знов-таки відбувається через спілкування. Ось чому необхідно всебічно розгляну-

ти існуючи основні підходи до трактування феномену спілкування та визначення смислу цього поняття.

Так, згідно з визначенням, яке наводить С. У. Гончаренко, спілкування – це «складна взаємодія людей, якій здійснюється обмін думками, почуттями, переживаннями, способами поведінки, звичками, а також задовольняються потреби особистості в підтримці, солідарності, співчутті, дружбі, належності тощо». Вчений підкреслює, що спілкування – «необхідна умова формування, існування й розвитку особистості». При цьому він зазначає, що існують «різноманітні форми спілкування: безпосереднє, формальне й неформальне, парне й групове та ін» [3, с. 317].

Для більш повного з'ясування онтологічного статусу спілкування як надзвичайно складного і суперечного феномену доцільно розглянути й інші підходи до визначення його сутності. Ця суперечливість зумовлюється тим, що міжособистісне спілкування, в тому числі в навчально-виховному процесі може виникати під дією певних потреб людини, тих чи інших раціональних або емоційних чинників. Так, у психологічному словнику за редакцією А. В. Петровського і М. Г. Ярошевського спілкування визначається як «складний багатоплановий процес встановлення і розвитку контактів між людьми, породжуваний потребами спільної діяльності, який включає в себе обмін інформацією, вироблення єдиної стратегії взаємодії, сприйняття і розуміння іншої людини» [4, с. 213]. Неважко впевнитися, що це визначення цілком відповідає і змісту педагогічного спілкування та освітньої діяльності.

В той же час специфіка педагогічної діяльності полягає у тому, що в загальній сукупності її завдань не менш важливе місце, ніж власне навчання і виховання учнів і студентів посідають також їх соціалізація та особистісний розвиток. І спілкування відіграє визначальну роль в успішному розв'язанні цих завдань. Адже добре відомо, що спілкування являє собою одну з форм людської взаємодії, завдяки якій, за словами Ф. Енгельса, «індивіди як фізично, так і духовно творять один одного» [5, с. 36]. Саме оце взаємне творення один одного учнями та студентами, з одного боку, та педагогами, з іншого, і являє сутність особистісного розвитку кожного з них. Зростання потреби в ньому зумовлює відповідне підвищення онтологічного статусу спілкування в загальній структурі педагогічної діяльності.

На жаль, сьогодні педагогічне спілкування, особливо у вищій школі, все частіше стає монологічним. Це пояснюється тим, що, по-перше, значну частину викладачів вищих навчальних закладів складають випускники цих же закладів, які при високій професійній компетентності не мають належної психолого-педагогічної підготовки, недостатньо глибоко розуміють завдання освіти з виховання та особистісного розвитку студентів і роль спілкування у їх розв'язанні. По-друге, притаманний більшості з них технократичний стиль мислення та авторитарний характер педагогічної діяльності практично майже виключають у них потребу в діалогічному спілкуванні зі студентами, принаймні в навчально-виховному процесі. По-третє, розглянуті чинники зумовлюють недостатній рівень розвитку у деяких викладачів професійно-педагогічної культури та розуміння переваг бінар-

ного, суб'єкт-суб'єктного характеру навчально-виховного процесу, що забезпечує як його системну цілісність, так і належну ефективність.

Онтологічний статус педагогічного спілкування передбачає можливість максимального використання його потенціалу не тільки як засобу передачі педагогом та засвоєння студентами навчальної інформації, а й як потужного чинника його впливу, в тому числі особистісного, на студентів з метою формування і розвитку їх загальної і професійної культури, їх світоглядних позицій, моральнісних принципів та переконань. Успішне ж розв'язання цих завдань вимагає якісного нового рівня педагогічного спілкування. Цей рівень може забезпечити використання його діалогічних форм. Однак педагогічне спілкування на основі діалогу вимагає відповідної психологічної готовності, високої педагогічної культури, широкого кругозору і розвиненої реакції на несподівані запитання чи висловлення студентами неординарних думок.

Слід підкреслити демократичну сутність діалогу. Вона полягає в тому, що його характерною особливістю є здатність бачити і чути співбесідника не як принципового супротивника і водночас не цілком з ним ототожнюватися. Діалогічне спілкування означає зовсім інший рівень відносин, який цілком припускає можливість існування інших світоглядних позицій, іншого типу мислення та його логіки, інших ціннісних систем і способу спілкування. Ось чому діалог ще не посів належного місця у практиці педагогічної діяльності. Адже педагогічна думка звичайно обмежується використанням традиційних категорій і аналізом зовнішніх проявів особистості, що більш зручно робити у монологічному режимі спілкування. Однак це істотно обмежує можливості не тільки спілкування, а й здійснення педагогічного впливу на студентів.

Така «зручність» призводить до того, що окремі педагоги, особливо діючи в умовах хронічного дефіциту часу, забувають про заповіт К. Д. Ушинського, що для того, щоб виховувати людину у всіх відношеннях, необхідно її знати у всіх відношеннях. А знати людину, тим більш «у всіх відношеннях» тільки через її зовнішні прояви принципово неможливо, необхідно вміти проникати у внутрішній світ її станів і переживань, відгукуватися на її прагнення розкритися перед вами. Процес дослідження педагогічних аспектів філософії міжособистісного спілкування має спиратися й на такі категорії, як надія, сподівання, прагнення тощо, конкретне наповнення змісту яких можна з'ясувати тільки через діалог та за його допомогою. Хоча, наприклад, Е. Блох через категоріальне розуміння смислу надії здійснює спроби оцінки складних соціальних проблем і ситуацій.

Таким чином, володіння діалогом як засобом спілкування виступає одним з важливих показників рівня розвиненості професійної педагогічної культури викладача, показником його професійної і громадянської зрілості. Таку оцінку діалогу ми обґрунтовуємо тим принципово новим характером спілкування педагога зі своїми вихованцями та їх міжособистісних відносин взагалі, який тільки й може забезпечити належну ефективність спілкування. Правильне застосування діалогічного спілкування істотною мірою розширює можливості взаєморозуміння між партнерами, підвищує їх довіру один до одного. Фактично тільки при діалогічній формі педагогічного спілкування і виявляється можливою успішна реалізація бі-

нарної, або суб'єкт-суб'єктної організації цілісного навчально-виховного процесу, що виключає авторитарні прояви традиційної педагогіки і забезпечує індивідуальний підхід.

З цього приводу російська дослідниця проблем філософії спілкування В. В. Горшкова вказує, що діалог – це «міжсуб'єктний процес, в якому відбувається взаємодія якісно різних інтелектуально-ціннісних позицій, що передбачають дві «логіки», орієнтовані на одну предметність». При цьому вона підкреслює, що «діалог – це з'ясування ціннісних і смислових позицій один одного, при якому необхідність встати на позицію іншого не означає зречення своїх переконань і принципів». При цьому автор дає надзвичайно важливу характеристику діалогу, стверджуючи, що «це особлива орієнтація, яка передбачає презумпцію принципової рівності сторін у тому, що стосується осмислення фактів, оцінок, відносин» [6, с. 51].

Нові підстави для дослідження онтологічних аспектів спілкування в загальній структурі педагогічної діяльності та застосування його результатів в освітній практиці виникають внаслідок тих глибоких, справді тектонічних зсувів, які зумовлює формування і розвиток постіндустріального суспільства з широкою інформатизацією всіх сфер соціального буття людини.

У цьому контексті надзвичайно актуальною уявляється думка відомої української дослідниці сучасних проблем освіти С. О. Сисоєвої стосовно того, що «оскільки особистість виховується особистістю, ефективність педагогічного впливу педагога постіндустріального суспільства значною мірою визначається моральними та духовними цінностями самого педагога, філософією його світогляду і погляду на світ» [7, с. 59]. Цілком поділяючи цю позицію, вважаємо за необхідне підкреслити, що якраз моральні і духовні цінності педагога, які відображає філософія його розуміння своєї діяльності є основою його професійної педагогічної культури, основою його мистецтва спілкування. Саме ціннісне сприйняття ним своєї педагогічної діяльності дає змогу осмислити сутність і переваги діалогічного спілкування, яке тільки й відкриває можливість забезпечити належну ефективність виховного впливу його особистості на студентів, на їх особистісний розвиток, на формування їх загальної і професійної культури.

Важливою складовою буттєвого смислу педагогічного спілкування має вважатися і прищеплення студентам системи моральних норм. Адже за словами Г. П. Васяновича, «сферою морального регулювання є вся сукупність відносин особистості й суспільства. Більше того, мораль існує лише в цих відносинах і через них. І тут можна підкреслити таку особливість моралі як її спонукальний (імперативний) характер. Життя особистості невіддільне від моральних вимог суспільства, як і перспектива розвитку суспільства нерозривно пов'язана з активністю людей» [8, с. 10]. Розвиток же цієї активності визначальним чином залежить від педагогічного впливу.

Таким чином, онтологічний статус спілкування в загальній структурі педагогічної діяльності можна визначити як основний засіб ефективного її здійснення і забезпечення всіма учасниками освітнього процесу можливості

досягнення взаєморозуміння та його використання для свого саморозвитку і самовдосконалення, необхідного для успішного досягнення свої життєвих цілей і прагнень, для задоволення своїх потреб та інтересів. При цьому слід зазначити, що в процесі правильно організованого педагогічного спілкування відбувається також оволодіння студентами навичками плідного спілкування та його культурою. Крім того, між учасниками спілкування звичайно виникає психічний контакт, який сприяє обміну емоціями між ними. Оскільки ж це може додатково створювати не тільки позитивні, а й негативні чинники для взаєморозуміння, що можуть як сприяти, так і перешкоджати успішному досягненню цілей спілкування, педагогові необхідно уміти управляти своїми емоціями і прищеплювати це вміння студентам.

Отже, до структури педагогічної діяльності слід включати й ці функції, які також безпосередньо стосуються онтологічного статусу спілкування, оскільки їх здійснення відбувається переважно в процесі спілкування та за його допомогою. Формування психологічної культури людини, в тому числі й навичок управління емоціями, сьогодні стає надзвичайно важливим у зв'язку з істотним посиленням ролі вміння працювати в команді, яка постає концентрованим вираження спільної діяльності і в принципі неможлива без розвинутої комунікативної культури учасників цієї команди.

Нові потреби у спілкуванні виникають у зв'язку з переходом людства до інноваційного типу світового розвитку. Він вимагає від кожної людини максимального розвитку та використання її креативних потенцій. Для цього вища школа, як і вся система освіти, повинна при організації навчально-виховного процесу орієнтуватися на виявлення творчого потенціалу студента і сприяння у його належному самовираженні.

Тому сучасна освіта сама має бути інноваційною і застосовувати інноваційні педагогічні технології, в тому числі й інноваційний підхід до організації комунікації і прищеплення нового характеру спілкування майбутнім фахівцям. А цього можна досягти лише за допомогою використання його діалогічних форм.

Таким чином, роль міжособистісного спілкування в загальній структурі педагогічної діяльності можна охарактеризувати такою сукупністю основних його функцій. Воно виступає основним засобом здійснення цієї діяльності, засобом виховання і особистісного розвитку студентів та прищеплення їм професійної культури, світоглядних позицій, морально-етичних принципів і переконань, засобом активізації креативних потенцій та інноваційного мислення, а також сприяння реалізації творчого потенціалу студентів. Уявляється цілком очевидним, що успішне розв'язання цих завдань залежить від того, наскільки науково-педагогічний склад усвідомлює їх важливість, свою роль у їх розв'язанні та необхідність постійного самовдосконалення, в тому числі й у сфері підвищення своєї педагогічної майстерності і належного використання багатих можливостей спілкування, які впливають з його онтологічного статусу взагалі й у педагогічній діяльності зокрема.

Висновки. Виконане дослідження і тривалі багаторічні педагогічні дослідження і спостереження автора дозволяють дійти таких висновків.

По-перше, складні і вкрай відповідальні завдання, що постають сьогодні перед вищою школою, вимагають активізації досліджень з філософії освіти та використання їх результатів для розробки нової освітньої парадигми.

По-друге, оскільки спілкування є одним з основних інструментів педагогічної діяльності, ефективне її здійснення передбачає необхідність поглибленої філософської рефлексії над феноменом спілкування, перш за все дослідження онтологічних його аспектів.

По-третє, самому феномену міжособистісного спілкування притаманна широка множина потенційних можливостей, для успішного системного використання яких педагогові необхідно не тільки добре знати їх, а й прагнути оволодівати ефективними технологіями їх застосування в процесі професійної діяльності. По-четверте, інноваційний характер розвитку сучасної цивілізації та відповідне підвищення суспільних вимог до якості професійної підготовки фахівців зумовлюють доцільність оволодіння педагогами діалогічними формами спілкування, використання яких істотно підвищує ефективність їх діяльності.

Список літератури: 1. *Прищак М. Д.* Комуніація, спілкування, комунікативність: категоріальний аналіз // Вісник Вінницького політехнічного інституту. – 2010. – № 2. – С. 5-8. 2. *Пономарьов О. С., Пазиніч С. М.* Онтологічний статус спілкування та його логіка // Філософія спілкування. – 2009. – № 1. – С. 51-59. 3. *Гончаренко С. У.* Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 376 с. 4. *Маркс К., Енгельс Ф.* Соч. в 30 т. – Т. 3. – М.: Политиздат, 1955. – 514 с. 5. Краткий психологический словарь / Сост. *Л. А. Карпенко*; Под общ. ред. *А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского*. – М.: Политиздат, 1985. – 431 с. 6. *Горшкова В.В.* Диалог в образовании человека. – СПб.: Изд-во СПбГУП, 2009. – 192 с. 7. *Сисоєва С. О.* Освіта і особистість в умовах постіндустріального світу: Монографія. – Хмельницький: ХГПА, 2008. – 324 с. 8. *Васянович Г. П.* Педагогічна етика: Навчально-методичний посібник. – Львів: Норма, 2005. – 344 с.

О. С. Пономарьов

ОНТОЛОГІЧНИЙ СТАТУС СПІЛКУВАННЯ В СТРУКТУРІ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Показано роль спілкування як основного інструменту педагогічної діяльності. Розкрито значення філософії спілкування в усвідомленні педагогами його ролі й доцільного характеру використання. Проаналізовано можливості та функції спілкування, які й визначають його онтологічний статус. Доведено переваги діалогічного спілкування.

А. С. Пономарев

**ОНТОЛОГИЧЕСКИЙ СТАТУС ОБЩЕНИЯ
В СТРУКТУРЕ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ**

Показана роль общения как основного инструмента педагогической деятельности. Раскрыто значение философии общения в осознании педагогами его роли и целесообразного характера использования. Проанализированы возможности и функции общения, определяющие его онтологический статус.

Показані переваги діалогічного спілкування.

A. Ponomarev

**INTERCOURSE ONTOLOGICAL STATUS
IN THE STRUCTURE OF PEDAGOGICAL ACTIVITY**

The role of intercourse is shown as a basic instrument of pedagogical activity. The value of philosophy of intercourse is exposed in the awareness of his role and expedient pattern of the use teachers. Possibilities and functions are analysed intercourses, determining his ontological status. Advantages of dialogic intercourse are shown.

Стаття надійшла до редакції 18.02.2011

УДК 378.001: 378.4

*Харченко А. О.
м. Харків, Україна*

**ПЕДАГОГІЧНА МАЙСТЕРНІСТЬ ЯК ПРОБЛЕМА
ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ****1. Загальна постановка проблеми.**

Істотне ускладнення змісту і характеру суспільного життя та його структури, а також прискорення науково-технічного і соціального прогресу, насамперед розвиток інформаційно-комунікаційних засобів і технологій висувають принципово нові вимоги до цілей і характеру освіти. Притаманні ж їй певний консерватизм та інерційність зумовлюють відставання освіти від процесів суспільного розвитку. Необхідність же усунення цього відставання, подолання кризи світової системи освіти і забезпечення випереджального її розвитку зумовила істотне підвищення уваги до проблем філософії освіти.

Як відносно молода наукова дисципліна, вона перебуває у стані свого формування, визначення й уточнення предмету та об'єкту дослідження, його проблематики. Один з варіантів структури філософії освіти, запропонований О. С. Пономарьовим і Ю. І. Панфіловим [1], виходить із загально прийнятої цілісної структури сучасної системи філософських знань. Окремі елементи цієї